

УДК 347.43(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.2.05>

Вікторія Віталіївна Рассказова,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу (старший викладач);*

*<https://orcid.org/0000-0003-0887-4880>,
e-mail: Vikkyg113@gmail.com*

ВІДСТУПНЕ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Стаття є оригінальною науковою роботою, в якій проаналізовано концептуальні підходи європейських держав до визнання та закріплення в цивільному законодавстві відступного як самостійної підстави припинення зобов'язання. Здійснено аналіз нормативного регулювання питань припинення зобов'язань у різних країнах – членах Європейського Союзу, визначено особливості тлумачення та застосування правових конструкцій, які є подібними до інституту відступного в Україні.

Ключові слова: європейське законодавство, відступне, припинення цивільного зобов'язання, угода про передання відступного.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Договірна практика сьогодення демонструє активне використання учасниками цивільних правовідносин ефективних та оперативних способів визначення динаміки зобов'язання з огляду на потреби сторін, які дозволяють на вигідних обом сторонам умовах припинити договірне зобов'язання в разі втрати зацікавленості у виконанні зобов'язання чи з будь-яких інших причин незалежно від наявності чи відсутності порушень умов договору, вчасно попередити можливі збитки тощо. Одним із найбільш гнучких інструментів припинення зобов'язання, який враховує інтереси як кредитора, так і боржника, є конструкція відступного, згідно з якою зобов'язання припиняється за згодою сторін унаслідок передання боржником кредиторів відступного (грошей, іншого майна тощо) (ст. 600 Цивільного кодексу України)¹.

Стан дослідження

Питанням особливостей юридичної природи, правової регламентації ролі та місця відступного в системі підстав припинення зобов'язання, з'ясуванню проблем у практиці застосування цього інституту

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2016 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 12.05.2020).

присвячено чимало наукових праць як щодо загальних аспектів припинення зобов'язання, так і щодо відступного зокрема. Загалом питання характерних ознак відступного як самостійної підстави припинення цивільного зобов'язання частково або комплексно висвітлені у працях А. М. Блащука, Т. В. Боднар, А. В. Коструби [1], О. Я. Кузьмича, О. І. Міхно, Є. В. Падуна [2], І. Й. Пучковської, Ф. А. Шимка [3], О. С. Яворської [4] та інших.

Мета і завдання дослідження

Водночас досить актуальним залишається вивчення концептуальних підходів інших держав до законодавчого закріплення відступного як інституту зобов'язального права та визнання його одним із способів припинення зобов'язання, що є *метою* цього дослідження. На нашу думку, такий аналіз дозволить охарактеризувати особливості відображення змісту відступного в законодавствах інших держав, з'ясувати стан поширення та застосування цієї правової конструкції в договірній практиці європейських країн, а відтак сформулювати більш широкий погляд на концепцію відступного в національному правовому полі та сформулювати уявлення про напрямки подальшого вдосконалення законодавчого регулювання і практики застосування цього правового інституту.

Для досягнення окресленої мети автор ставить перед собою *завдання* здійснити аналіз особливостей законодавчого визначення конструкції відступного в країнах – членах ЄС та сформулювати загальний висновок щодо особливостей відображення концепції відступного в цивільному європейському законодавстві.

Наукова новизна дослідження

Автором дослідження проаналізовано положення законодавчих актів цивільного права низки країн – членів ЄС щодо підстав та способів припинення цивільних зобов'язань, з'ясовано місце відступного в системі підстав припинення зобов'язальних правовідносин за законодавством інших держав, здійснено порівняльну характеристику інституту відступного за національним законодавством і подібних останньому інститутів цивільного права в законодавствах європейських держав.

Виклад основного матеріалу

Перш за все слід звернути увагу на Принципи європейського договірного права (The Principles of European Contract Law) (далі – Принципи) як основи приватного права Європейського Союзу¹. Норми

¹ The Principles of European Contract Law 2002 (Parts I, II, and III). European Union // Lex Mercatoria : сайт. URL: <https://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/> (дата звернення: 12.05.2020).

вказаного уніфікованого документа є нормами «м'якого права», оскільки застосовуються тільки за взаємною згодою сторін для врегулювання відносин між ними, зокрема у випадках, якщо: 1) сторони погодилися включити їх у договір або погодилися, що їхній договір буде регулюватися цими Принципами; 2) сторони погодилися, що їхній договір буде регулюватися «загальними принципами права», *lex mercatoria* чи іншими аналогічними положеннями; 3) сторони не вибрали жодної правової системи для врегулювання договірних відносин (ст. 1:101).

Утім, указаний нормативний акт навіть у загальному вигляді не передбачає такої правової конструкції, яка б могла бути застосована сторонами з метою припинення зобов'язання саме шляхом передавання кредиторів певного узгодженого блага (відступного).

Слід розуміти, що кожна держава формує та відображає на законодавчому рівні власну, унікальну законотворчу, правозастосовну та доктринальну традицію, власне тлумачення і сприйняття будь-якої договірної конструкції, в тому числі відступного. Тож особливості застосування відступного як способу припинення зобов'язання, основними ознаками якого є: 1) припинення зобов'язання переданням боржником кредиторів предмета відступного; 2) метою передавання відступного є виключно ліквідація правових зв'язків між сторонами зобов'язання; 3) припинення зобов'язання в такий спосіб відбувається за взаємною згодою сторін, – можуть бути характерні й для інших інститутів цивільного права та відображені в законодавстві європейських держав згідно з відповідною національною практикою кожної з них.

Проте в законодавстві багатьох європейських держав на рівні кодифікованих актів цивільного права серед підстав припинення зобов'язання не закріплено такого способу, як передавання відступного. Так, наприклад, Кодекс зобов'язань Швейцарської Конфедерації¹, який є частиною 5 Цивільного кодексу Швейцарії (Swiss Civil Code)², крім належного виконання, містить такі підстави ліквідації правового зв'язку між сторонами зобов'язання: за згодою сторін (Art. 115 B.); новація (novation) (Art. 116 C.); поєднання боржника і кредитора в одній особі (Art. 118 D); неможливість виконання зобов'язання (Art. 119 E); заліку (set off, compensation) (Art. 120 F) (розділ 3 «Порашення зобов'язань» цього кодексу).

¹ Federal Act on the Amendment of the Swiss Civil Code (Part Five: The Code of Obligations) of 30 March 1911 // The Federal Council : сайт. <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19110009/index.html> (дата звернення: 12.05.2020).

² Swiss Civil Code of 10 December 1907 // The Federal Council : сайт. URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/index.html> (дата звернення: 12.05.2020).

У Законі про зобов'язання і договори Республіки Болгарія¹ способами погашення зобов'язання визначено зарахування зустрічних однорідних вимог, відмову кредитора від вимог (прощення боргу), оновлення зобов'язання (за змістом здійснення заміни новим зобов'язанням за згодою кредитора) тощо (ст. 103–109 глави V «Погашення зобов'язань»).

Подібний перелік підстав погашення зобов'язання визначається французьким цивільним законодавством, наприклад: новація (розділ II), звільнення боржника від зобов'язання (розділ III), залік (розділ IV), злиття по праву (поєднання боржника і кредитора в одній особі) (розділ V), втрата речі без вини боржника (розділ VI)².

Такий само підхід простежується в цивільному законодавстві низки держав, він передбачає подібні підстави припинення зобов'язання і не закріплює серед них окрему конструкцію відступного (Латвійська Республіка³, Федеративна Республіка Німеччина⁴).

Слід окремо звернути увагу, що цивільні акти багатьох країн ЄС містять правові положення, які передбачають сплату боржником штрафу чи відшкодування збитків кредиторів в разі неможливості виконання зобов'язання, невиконання чи неналежного виконання зобов'язання у визначених законом випадках, що спрямовані на захист майнових прав кредитора. Так, Принципи передбачають загальне правило, відповідно до якого загальна міра відшкодування збитків – це така сума, яка наблизить постраждалу сторону якомога ближче до такого становища, в якому вона була б, якби договір був належним чином виконаний. Таке відшкодування має покривати збитки, яких зазнала потерпіла сторона, і вигоду, якої вона була позбавлена (Art 9:502 розділу 9)⁵.

Тож слід розуміти, що згадані підстави припинення зобов'язання мають відмінну від інституту відступного юридичну природу, оскільки виконують компенсаційну, захисну функцію або виступають в

¹ Закон за задълженията и договорите : от 05.07.1999 // Lex.bg : сайт. URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2121934337> (дата звернення: 12.05.2020).

² Code civil de la République Française // Légifrance : сайт. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20130701> (дата звернення: 12.05.2020).

³ Civillikums : Latvijas Republikas Likums no plkst 28.01.1937 // Likumi : сайт. URL: <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums> (дата звернення: 12.05.2020).

⁴ Bürgerliches Gesetzbuch. Ausfertigungsdatum 18.08.1896 // Bundesministerium für Justiz und Verbraucherschutz : сайт. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BGB.pdf> (дата звернення: 12.05.2020).

⁵ The Principles of European Contract Law 2002 (Parts I, II, and III). European Union // Lex Mercatoria : сайт. URL: <https://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/> (дата звернення: 12.05.2020).

ролі цивільно-правової санкції, мають іншу мету та не мають важливої ознаки й одночасно невід'ємного елементу конструкції відступного – досягнення між сторонами домовленості про припинення зобов'язання саме переданням обумовленого предмета відступного, тобто угоди сторін про відступне, яка відображає вільний вибір найбільш вигідного для сторін способу припинення зобов'язання.

Окремої уваги заслуговують деякі правові норми, які визначають випадки заміни виконання зобов'язання узгодженою грошовою компенсацією (кожна країна закріплює власні відмінні умови, за яких допускається така заміна: за згодою кредитора; щодо виконання зобов'язання у натурі тощо). Вказані норми, як правило, включені до розділів, які регламентують питання виконання зобов'язання, порядку відшкодування завданої порушенням умов договору шкоди. Для з'ясування питання, чи виконують подібні правові конструкції роль відступного, слід проаналізувати основні елементи, мету і сутнісні ознаки відповідних інститутів зобов'язального права, формулювання яких у національних законодавствах країн ЄС є дуже різноманітними.

В узагальненому вигляді концепцію заміни виконання зобов'язання закріплено у Принципах, зокрема визначається: якщо договором передбачено, що сторона, яка не виконає зобов'язання, сплатить зазначену суму потерпілій стороні за таке невиконання, то потерпілій стороні присуджується ця сума незалежно від завданих їй фактичних утрат. Однак зазначена сума може бути зменшена до розумної суми, якщо вона є надзвичайно надмірною стосовно збитків (Art 9:509 розділу 9)¹. Як бачимо, в такому випадку не слід вести мову про передання грошової компенсації як відступного, оскільки відмінною є мета сплати передбаченої договором суми – захист інтересів потерпілої сторони у випадку невиконання зобов'язання, а не його припинення.

Натомість Цивільний кодекс Республіки Румунія² у главі V «Виконання зобов'язання» містить цікаве положення, відповідно до якого зобов'язання погашається у момент задоволення відступного боргу. Тобто замість виконання зобов'язання боржник передає кредиторowi визначений борг і початкові вимоги кредитора погашаються з дня передачі відповідного боргу (ст. 1.493). Надалі законодавцем не деталізуються інші вимоги до застосування цієї конструкції.

При цьому Цивільний кодекс Республіки Румунія у книзі V «Про зобов'язання» розділу VII «Погашення зобов'язань» глави I «Загальні

¹ Там само.

² Codul Civil din 17 iulie 2009 // PORTAL LEGISLATIV : сайт. URL: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/175630> (дата звернення: 12.05.2020).

положення» серед способів погашення зобов'язання не закріплює відступного чи подібної до нього конструкції. Так, ст. 1.615 передбачає, що зобов'язання погашаються шляхом оплати (тобто виконанням зобов'язання), зарахування, заліку, злиття кредитора і боржника в одній особі, звільнення кредитором боржника від виконання зобов'язання (прощення боргу), в разі непередбаченої неможливості виконання зобов'язання, а також іншими способами, прямо передбаченими законом.

Проте, на нашу думку, за змістом ст. 1.493 Цивільного кодексу Республіки Румунія одним зі способів погашення зобов'язання, не закріплених у вищевказаному переліку, слід уважати передання кредиторів відступного боргу, що є подібним до закріпленого в цивільному законодавстві України інституту відступного, оскільки містить ознаки, що дозволяють дійти висновку про подібність цих правових конструкцій, а саме припинення зобов'язання внаслідок передання визначеного боргу (в день передання).

Звичайно, законодавчі формулювання та складові елементи такого способу припинення зобов'язання за українським та румунським законодавством є різними, але правова природа й мета передання боргу як відступного, тобто відкупі від виконання зобов'язання, внаслідок якого початкові вимоги кредитора припиняються, свідчать про єдину сутність цієї підстави ліквідації зобов'язальних правовідносин.

Цивільний кодекс Республіки Польща¹ також містить правову норму, яка дозволяє сторонам припинити зобов'язання фактично переданням відступного, зокрема: якщо з метою анулювання зобов'язання боржник зобов'язується за згодою кредитора надати інше благо чи навіть те саме благо, але з іншої правової підстави, існуюче зобов'язання втрачає чинність (продовження). У разі сумнівів вважається, що зміна змісту існуючого зобов'язання не є його поновленням. Це стосується, зокрема, випадку, якщо кредитор отримує вексель або чек від боржника (ст. 506).

Незважаючи на те, що на рівні законодавства кожної з держав простежуються відмінні техніко-юридичні особливості закріплення правових конструкцій зобов'язального права загалом та підстав припинення зобов'язання зокрема, проведений у статті аналіз дозволяє дійти висновку, що цивільне законодавство більшості європейських країн не закріплює відступне як інститут зобов'язального права та не визнає як самостійний спосіб припинення зобов'язання.

¹ Kodeks cywilny. Dz. U. 1964 Nr 16 poz. 93 // ISAP : сайт. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640160093/U/D19640093Lj.pdf> (дата звернення: 12.05.2020).

Висновки

Аналіз цивільного законодавства деяких країн – членів ЄС щодо визнання та закріплення відступного як самостійного способу припинення зобов'язальних правовідносин дозволив окреслити існуючі загальні підходи і правові традиції до розуміння сутності та значення відступного в договірній практиці європейських держав. Можна зробити висновок, що на законодавчому рівні низки країн – членів ЄС конструкція відступного не знайшла свого закріплення в системі підстав припинення цивільного зобов'язання як окремий спосіб ліквідації правових зв'язків між сторонами.

До того ж варто зауважити, що кодифіковані акти деяких держав містять окремі правові норми, які визначають такі правила врегулювання зобов'язальних правовідносин, за яких підставою припинення зобов'язання може бути передання кредиторowi певного блага замість виконання зобов'язання, тобто за своєю спрямованістю та деякими ознаками передбачають застосування сторонами відступного.

Проведене дослідження відкриває нові напрямки для подальших наукових пошуків, демонструє актуальність і необхідність більш детального та комплексного аналізу досліджуваної проблематики.

Список бібліографічних посилань: 1. Коструба А. В. До питання про особливості механізму припинення зобов'язань в силу правоприпиняючого юридичного факту – передання відступного. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 371–374. 2. Падун Є. В. Критерії відмежування відступного від новації в цивільному праві України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 91–97. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvknvvs_2013_3_13.pdf (дата звернення: 12.05.2020). 3. Шимко Ф. А. Співвідношення прощення боргу та інших суміжних інститутів цивільного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 5, т. 1. С. 157–160. 4. Яворська О. С. Передання відступного як підстава припинення цивільного зобов'язання. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 205–215. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apvchzu_2013_31_23.pdf (дата звернення: 12.05.2020).

Надійшла до редколегії 17.05.2020

Rasskazova V. V. Settlement and Release in European Legislation

Since the current contractual practice demonstrates the active use of settlement and release construction by the parties of civil legal relations as one of the most flexible instruments of termination of an obligation, the issue of ensuring unity in the interpretation and practice of this legal institution remains relevant. The subject matter of this study is the norms of civil law of different Member States of the European Union, and the purpose is the study of the conceptual approaches of other states to the legislative consolidation of settlement and release structure, its recognition as one of the ways to terminate the obligation and specific features

of the interpretation and application of this institution that will make it possible to enlarge the view on the essence and role of settlement and release within the system of grounds for the termination of civil obligation and national contractual practice.

The comparative and legal method was chosen as the main method of scientific research, due to which the author characterizes the main elements, purpose and essential features of legal constructions in civil law of other states, which are similar to the institution of settlement and release in Ukraine; the author pays attention to distinctive technical and legal peculiarities of civil legislation of some EU countries.

According to the results of the conducted research the author has established that civil legislation of the most European countries does not enshrine settlement and release as the institution of obligation law and does not recognize it as an independent method to terminate the obligation. At the same time, the codified acts of some states contain certain legal norms, which provide for cases of transferring a certain good by the debtor to the creditor instead of fulfillment of an obligation, as well as enshrine legal institutions that act as settlement and release.

The significance and practical significance of the paper is that the conducted study reveals new directions for further research, demonstrates the relevance and need for a more detailed and comprehensive analysis of the content and legal features of settlement and release, its importance and role in national contractual practice, as well as in the practice of other states.

Key words: European legislation, settlement and release, termination of civic obligation, devolution agreement on settlement and release.

